

Ekstraordinære tider

Per Ole Johansen

Ekstraordinære tider

Festskrift til Per Ole Johansen

Lars Korsell, Paul Larsson og Jan G. Christophersen (red.)

NOVUS FORLAG
OSLO – 2015

©Novus AS 2015.
Omslag: Ole Røsset
ISBN: 978-82-7099-820-3
Trykk: lasertrykk.no

Det må ikke kopieres fra denne boka i strid med åndsverksloven eller avtaler om kopiering inngått med KOPINOR, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk.

Innhold

Johansen – Ekstraordinær person – Mentor – Historieforteller	7
Erik Nadheim: Til «en gammel venn av huset»	14
Hal Pepinsky: <i>National Critical Criminology</i>	15
Per Ole Träskman: <i>Nordisk kriminologi och dess tidiga kriminologer</i>	19
Ragnar Hauge: <i>Cannabispolitikken i støpeskjeen</i>	39
Helgi Gunnlaugsson: <i>Årsager til det islandske banksammenbrud i 2008: Følgevirkninger og utviklingen mot økonomisk fremgang etter krisen</i>	59
Lars Bo Langsted: <i>Sort arbejde som ugylldighetsgrund – og de deraf følgende konsekvenser</i>	73
Jan Georg Christophersen: <i>Magiske rør</i>	85
Henrik Tham: <i>Den svenska förståelsen av organiserad brottslighet</i>	109
Klaus von Lampe: <i>The Grey Zones of Criminal Networks</i>	127
Lars Korsell: <i>Räkna brott eller omsättning?</i>	143
Paul Larsson: <i>Om begrepet organiseret kriminalitet</i>	165
Daniel Vesterhav : <i>Intervjuer med aktörer inom organiserad brottslighet</i> .	181

INNHold

Johanna Skinnari: <i>Organiserad brottslighet – ett samhällshot i tre steg?</i> ...	201
Liv Finstad: <i>Det enkleste er ikke pistol</i>	225
Roger Stubberud: <i>Dialog som kriminalitetsforebyggende metode overfor kriminelle nettverk og gjenger</i>	249
Kjersti Ericsson: <i>Krig og kvinnebilder</i>	259
Bjarte Bruland: <i>Gjeninnføringen av jødeparagrafen 1942</i>	277
Øystein Hetland: « <i>Det var nordmenn som arresterte</i> »	295
Pål A. Bertnes: <i>Bibliografi Per Ole Johansen</i>	313

Johansen – Ekstraordinær person – Mentor – Historieforteller

Per Ole Johansen tilhører samfunnsvitenskapelige orienterte forskere som ble rekruttert til Institutt for kriminologi og strafferett, miljøet rundt Johannes Andenæs, Anders Bratholm og Nils Christie på tidlig 1970-tall. Felles for de unge forskerne var at de i tillegg til teoretiske spørsmål også ønsket å belyse problemstillinger ut fra empiriske data.

Med bakgrunn i sosiologi, statsvitenskap, sosialøkonomi og historie tiltrakk kriminologien Per Ole Johansens oppmerksomhet, opptatt som han var av de svake i samfunnet. Han fant seg godt til rette i miljøet og det kom interessante vitenskapelige arbeider fra hans hånd. For eksempel i 1970 *Løsgjenger og de kommunale herberger*, 1973 *Hvite gutter grønne forskere* og i 1977 *Menstad konflikten 1931*. Fra 1982 var han i gang med problemstillinger knyttet til næringslivet med artikkelen *Bedriftstyverier*. Instituttet vokste og trakk til seg stadig flere studenter som skulle ha både undervisning og veiledning. Som foreleser er han høyt verdsatt av sine studenter for sin grundighet og elegante muntlige form. Som veiledere gir han innsiktsfulle råd med bakgrunn i sine omfattende faglige kunnskaper. Når han har gjort noe for andre er han mest glad, og han gjør mye for andre.

Ved norske universiteter ble det på tidlig 1970-tall ikke forsket eller gitt undervisning i økonomiens kriminologi. Først i andre halvdel av 1970 og inn i 1980-åra kom denne virksomheten i gang. Oppmerksomheten hadde i liten grad og ikke systematisk vært rette mot næringslivets lovbrudd i perioden fra før Vilhelm Aubert skrev sin artikkel *White Collar Crime and Social Structure* i 1952 og fram til Per Ole Träskman i 1975 igjen tok opp problemstillingen. Han formulerte begrepet «*økonomiens kriminalitet*», med særlig vekt på handlinger som skapte sosiale problemer, gav fysiske skader for forbrukere, arbeidstakere og naturmiljøet. Dette ble den nye starten for forskningen i Norden på økonomisk kriminalitet.

Per Ole Johansen kom tidlig med i forskningen på dette tema. Fram til midten av 1970-tallet hadde han arbeidet en del med det som vi i dag gjerne kaller «organisert kriminalitet» nærmere bestemt spritsmugling og annen ulovlig omsetning av forbudte varer. Økonomisk og organisert kriminalitet er to former for lovbrudd som ikke er skarpt avgrenset og derfor noen ganger overlapper hverandre. Johansens arbeider med å avklare skillet mellom organisert og økonomisk kriminalitet har vært viktige. Starten var artikkelen *Økonomisk kriminalitet: teorier og perspektiver* (1983) sammen med Kjell Haagensen. Videre var det særlig hans arbeider i antologien *Studier i økonomisk kriminalitet* (1991) som han også redigerte, og artikkelen i *Økonomiske Forbrytelser og Straff – juridiske grunnlagsproblemer* (1994) hvor hans hovedinnsats på dette feltet ble lagt.

Gjennom gjesteprofessorat ved Indiana University, USA og Stockholms Universitet samt nært samarbeid med andre universiteter og organisasjoner i Norden har Per Ole Johansen utviklet internasjonalt forskningssamarbeid og derved hatt betydelig innflytelse som miljøbygger. For eksempel i forhold til Brottsforebyggende rådet i Stockholm med sin forskningsenhet for økonomisk og organisert kriminalitet som har fått veiledning og blitt inspirasjon fra Per Ole Johansen.

I det praktiske forebyggende arbeidet med økonomiske kriminalitet har Per Ole Johansen vært aktiv medlem av Det kriminalitetsforebyggende råd (KRÅD) og leder av faggruppen for økonomisk kriminalitet. Kontakten til forebygging i praksis har han også utviklet gjennom kontakt med de øvrige, nordiske lands kriminalitetsforebyggende råd.

Både innenfor forskning på økonomisk kriminalitet og i praktisk forebygging har Per Ole Johansen i mange år også arbeidet med bygging av forskningsmiljøer. Dette ble særlig synlig under hans periode som president for Nordisk Samarbeidsråd for Kriminologi (NSfK) i 2007 – 2009, og som medlem av rådet i samme institusjon, har det vært viktig for han å føre ervervede normer for forskning og undervisning videre for å binde forskere, lærere og studenter sammen. På denne måten har han bidratt til at forskningsresultater ble tatt i bruk i praktisk forebyggende arbeid. Det kan være en krevende oppgave å holde forskningsmiljøer samlet, sørge for at andre kommer med på forskningsprogrammer, skaffe midler, holde høyt faglig nivå og samtidig bevare sin integritet overfor offentlige og private maktinteresser. På liknende måte er det komplisert å overføre forskningsresultater til de som skal drive praktisk bekjempelse av kriminalitet. Han har klart alt dette. Kanskje har han tenkt

som så: Har man integritet, så får man bruke av den slik at andre også kan bli inkludert og oppnå sine målsettinger om selvstendighet. Det har han gjort.

Jan G. Christophersen

*

Författaren och historieberättaren

Akademisk forskningslitteratur är inte alltid en njutning att läsa. Torrt, tråkigt och dessutom abstrakt i betydelsen för långt avstånd mellan det beskrivna och det som beskrivs. Det minskar förutsättningarna att på djupet förstå vad som skildras. I överflöd används för den aktuella disciplinen välkända begrepp så att det mest liknar jargong. Ord staplas på ord. Dessutom håller sig författaren sig ofta till strukturer, vilket ökar abstraktionsgraden och minskar kontakten med det som skildras. Per Ole Johansens arbeten hör dock till de lysande undantagen. Han förstår att för att kunna se skogen måste även de enskilda träden skymta fram.

Utmärkande för Per Ole Johansens författarskap är att han ser språket som ett mer finslipat verktyg än att varje ord har sin betydelse. Som god stilist utgår han från att form och innehåll hänger ihop. Framför allt använder han formen för att förstärka innehållet. Ibland styr också innehållet formen, särskilt i hans beskrivningar av spritsmugglare. Få uppskattar en god historia lika mycket som Per Ole Johansen. Många av de smugglare som Per Ole Johansen intervjuat och lärt känna genom åren har också mycket att berätta.

Per Ole Johansen tar till vara att många av hans intervjupersoner är slagfärdiga och träffsäkra. Hans böcker är också skrivna i en särskild stil. De är fulla av citat från intervjupersoner, men också från förhørsprotokoll, historiska dokument och tidningsartiklar. Det skapar liv i framställningen och en närvaro i det som skildras. Som läsare kan man till och med uppleva att man är med på plats. I Per Ole Johansens texter känner vi jordsmaken.

Det är genom att skickligt väva in noggrant utvalda citat som Per Ole Johansen skapar nerv och dramatik i berättelsen. På det sättet undviker han att lämna det dokumentära och gestalta skeenden. Säkert är det forskaren i honom som gör att han stannar vid att använda citat. Det är annars en intressant diskussion hur långt en forskare kan gå i gestaltning utan att i alltför hög grad närma sig det fiktiva.

Den litterära ådran är ett viktigt inslag i god forskning. Med nutidens ögon får skildringen ett analytiskt djup genom de tidstypiska citaten, som avslöjar en annan tids sätt att resonera. Per Ole Johansen väljer ut citat som sätter huvudet på spiken. Citaten kan också spegla särskilda gruppers uppfattningar och föreställningar som underförstått kontrasteras mot forskarens (normal-samhällets) synsätt. Det utmärkande och avvikande framträder därför på ett tydligt sätt.

Genom att Per Ole Johansen väver in citat i texten – ibland bara med några enstaka ord – uppstår en särskild rytmik. Ofta använder han denna teknik för att samtidigt berätta en god historia. Framställningen får därmed två dimensioner dels själva skildringen av ett visst sakförhållande, dels den eller de goda historier som antyds i skildringen genom användningen av citat. Den sakliga framställningen får därmed en humoristisk underton. Ett särskilt tacksamt område är som redan nämnts alkohol, om det så gäller förbudsivrare, smugglare eller törstiga landsmän. I exempelvis *Brennevinskriget* finns ett komiskt drag värdig en Molièrepjäs om hur läkare, veterinärer och apotekare under förbudstiden generöst förskrev och sålde stora kvantiteter alkohol för påhittade krämpor, möbelpolering och behandling av husdjur.

Det humoristiska inslaget kan lika gärna beskrivas som en humanistisk underton, där människors tillkortakommanden och skröplighet träder fram. Per Ole Johansen använder humorn i medmänsklighetens tjänst. Han dömer sällan.

Oss selv nærmest

Inte sällan använder Per Ole Johansen citat för att visa det orimliga i olika hållningar. Det är särskild framträdande i hans bok om de norska judarna, *Oss selv nærmest. Norge og jødene 1914–1943*. Om judarna inte startade första världskriget var de åtminstone spioner. Tiden efter oktoberrevolutionen i Ryssland spred judarna kommunismen, som av vissa karaktäriserades som en judisk religion («boljsevikjøden»). I boken beskrivs hur judarna beskylls för att sprida irrläror och ligga bakom de flesta katastrofer. Särskilt svårt att förena är att judarna både var kommunister och kapitalister på en och samma gång:

Den rike forakter jøden fordi jøden er bolsjevik, den fattige hater jødekapitalisten, og småborgeren som føler sig truet av både bolsjevisme og stor-kapital, ser jøden i begge rollebilder.

Judarnas historia i Norge är beklämmande och det går inte att undvika att tänka på alla de flyktingar som i dag söker en fristad från krig och försakelse. På olika sätt motarbetades judar och det fanns ett motstånd till att släppa in judar i Norge. Under 1930 blev situationen allvarligare och förebådade det som komma skulle; en av de mörkaste händelserna i Norges historia. Politiken gick ut på att släppa in så få judar som möjligt. År 1938 och 1939 föreslogs att judiska ungdomar från Tyskland skulle få arbeta gratis som lantbrukslärlingar på norska bondgårdar. Det nekande svaret lindades in med att varje person fick ge in ansökan som skulle prövas individuellt. Den 26 oktober 1942 arresterades ett stort antal av judarna i Norge, och fler aktioner skulle följa.

Per Ole Johansens forskning om judarna i Norge kan kategoriseras som historisk, men från ett kriminologiskt perspektiv handlar det också om förbrytelser eller oegentligheter som kan tillskrivas stater och myndighetspersoner («state crime»). Hittills är det en förhållandevis underutvecklad linje inom nordisk kriminologi. För en forskare med god orientering inom både ekonomisk och organiserad brottslighet är dock inte steget långt till state crime. Det är därför inte förvånande att Per Ole Johansen lämnat betydelsefulla bidrag även på det området.

Lars Korsell

*

Start hvor du står

På nært hold kan Per Ole Johansens produksjon virke sprikende og eklektisk, men når man ser det på avstand fremtrer et annet bilde. Det er ikke enkeltbiter, men i stedet brikker i en større bygning som utgjør en helhet. Grunnelementene handler om hvor det hele startet, lokalt i Porsgrunn, med røtter tilbake i mellomkrigstiden og med en utpreget sans for den gode historie(n). Men det startet også et annet sted, med de utslåtte og alkoholisererte. Med et stort hjerte og god forståelse for de som havnet på skråplanet og en evne langt utover det vanlige til å skape varige relasjoner til sine kilder og informanter.

På sett og vis er politiforskningen, som ble sentral i arbeidet om Menstadkonflikten lokalt i Skiensområdet i 1931 et sentralt knutepunkt for mye. Sentralt i arbeidet om Menstadkonflikten (1977) kom forholdet mellom lokalt politi, statspolitiet og bruken av militæret å bli. Politiet måtte tåle til dels hard

kritikk etter dårlig håndtering av urolighetene. Et resultat av dette ble en total omorganisering av statspolitiet slik at man i praksis fikk et nytt sentralt og skarpt statspoliti fra 1932. Hans bok om Statspolitiet kom noen år senere, *Samfunnets pansrede neve: jernneven og fløyelshansken* (1989). Men før den tid kom flere arbeider om forholdet til Jødene i Norge i mellomkrigstiden og politiets rolle under registreringen og deportasjonen av Jødene i 1942. Dette arbeidet sprang direkte ut av hans arbeid med politiet i mellomkrigstiden. Man kan anta at interessen for spritsmugling under forbudstiden også var relatert til politiet og mye av lokalhistorien i hans hjemmeområde. Det var ikke bare arbeiderstreiker som medførte en skjerpning av de sosiale konfliktene og økt bevæpning i mellomkrigstiden, forbudstiden medførte bevæpning og skarpe episoder for både politi og tollvesen. *Brennevinskrigen. En krønike om forbudstidens Norge* (1985) blir den første av en rekke bøker som følger forbudstiden, smuglergruppene som oppstod og den videre historiske utviklingen innen spritsmugling. Disse er langt på vei arbeider som tar for seg upløyd mark, den rotnorske organiserte kriminaliteten etter forbudstiden. Interessen for organisert og økonomisk kriminalitet henger sammen. Hvis det er et felt han har viet mye interesse så er det skottene mellom det legale næringslivs virksomhet og den økonomiske og organiserte kriminaliteten. Allerede i tidlige studier viser han at mange av de som slo seg opp på omfattende smugling var etablerte innen shipping. Flere av disse kuttet hjørner og drev med ulovligheter ellers også, så skillene mellom legal virksomhet og illegal virksomhet kunne tidvis synes noe porøse. På dette vis kom Per Ole Johansen til å bli en sentral forsker på felter som ellers ikke ble viet så mye oppmerksomhet innen det kriminologiske miljøet i Norden på 1980 tallet. Han kunne nærmest synes å være den eneste forskeren som understreket betydningen av å ta begrepet organisert kriminalitet alvorlig ved å se på den mer dagligdagse butikken som smuglere bedrev med alkohol og sigaretter.

Men tilbake til Statspolitiet. Statspolitiets status før krigen var omstridt, det var et militarisert politi som tydelig tok side i de klassekonflikter som var. Det var i så måte et høyst politisk politi. Utviklingen innen statspolitiet under krigen ble dets skjebne. Med dette er vi over i en annet tema, politiet under annen verdenskrig. Politiets rolle under krigen var i lang tid et betent tema. Mange steder kom politiet i betydelig grad å bli nazifisert, med høy andel NS medlemmer. Politiets samarbeidslinje med okkupasjonsmakten er et annet kontroversielt tema, som i ytterste konsekvens medførte at politiet ble delaktig i Holocaust. Det skal heller ikke glemmes at flere norske politimenn var aktive innen motstanden.

FORORD

For Per Ole har det aldri vært et metodisk problem å begynne med det man kjenner godt. Jeg vil nærmest hevde at det meste av hans forskning bygger på aksiomen *begynn hvor du står*. Mange av hans bidrag er klart knyttet opp med egen historie og egen bakgrunn. Artikkelen *Frivillig sosialt arbeid* er kun et av flere eksempler på dette.

Dette utgangspunktet forkynte han også overfor for andre forskere og har resultert i mye god forskning. Nærhet til feltet og kontakter er ofte det avgjørende, særlig når man skal studere fenomener hvor det ofte kan være vanskelig å få innpass. Dette påvirket bl.a. Christophersens omfattende forskning på maritime lovbrudd, Larssons studie av skatteunndragelser i frisørnæringen, Lundgrens studie av smugling i trailernæringen og Stubberuds studie av lovbrudd i forbindelse med veddeløpsbransjen for å nevne noen få.

Paul Larsson